

Gezinnen en kinderen in verstedelijkte- en plattelandsregio's

Het dagelijks leven van gezinnen en kinderen in sterk
verstedelijkte gebieden en vergrijzende krimpregio's:
trends, knelpunten en uitdagingen voor het beleid

*Sascha Baggerman,
Gedeputeerde Jeugd en
Wonen*

Een aantrekkelijke woonomgeving

willen we allemaal. Dit geldt ook voor kinderen. Zij hebben ook letterlijk de buitenruimte nodig om zich te kunnen ontwikkelen. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid concludeerde echter dat in Nederland vele wijken als opvoed- en opgroeisituatie ernstig tekortschieten.

Het essay dat nu voor u ligt is in opdracht van de provincie Noord-Holland door associate professor Lia Karsten opgesteld. Dit essay biedt inzicht in de invloed van ruimtelijke ontwikkelingen in Noord-Holland op het dagelijks leven van gezinnen. Er is bewust voor gekozen om in te zoomen op twee verschillende gebieden binnen onze provincie; de plattelandsregio Noord-Holland Noord en de metropoolregio Amsterdam. Het essay biedt stof tot nadenken als het gaat om de inrichting van de woonomgeving en de invloed die dat heeft op bewoners.

Voor een goede ontwikkeling van de jeugd en voor het sociaal functioneren van buurten en dorpen, is het belangrijk dat de woonomgeving van goede kwaliteit is. Mensen moeten op

Voorwoord

een prettige manier duurzaam met elkaar kunnen samenleven. 'Sociale duurzaamheid' zal naar mijn mening de komende jaren een centraal thema worden bij ruimtelijke ontwikkeling. Om dit te kunnen realiseren moet in ruimtelijke plannen rekening gehouden worden met de specifieke behoeften van bewoners van een gebied. Maatwerk dus.

De komende jaren legt de provincie de focus op 'gebiedsgericht werken', waarbij er oog moet zijn voor de wisselwerking tussen sociale en ruimtelijke ontwikkelingen. Ruimtelijke ontwikkelingen beïnvloeden ontwikkelingen op sociaal gebied. En andersom: sociale ontwikkelingen hebben gevolgen voor ruimtelijke plannen. Althans, zo zou dat in mijn ogen moeten zijn. Maar zover is het nog niet altijd. Ik hoop dat dit essay ook u aanspoort om hierover na te denken en ook daadwerkelijk stappen te zetten in het creëren van een duurzame én kindvriendelijke leefomgeving voor de huidige en toekomstige generatie.

Daarnaast wens ik u uiteraard ook veel leesplezier toe bij dit lezenswaardige essay.

Inleiding

De vitaliteit van regio's wordt vaak afgelezen aan het aandeel jonge gezinnen. De ouders vormen de ruggengraat van de arbeidsmarkt en samen met hun kinderen zijn zij in belangrijke mate bepalend voor het draagvlak van veel voorzieningen. Een toenemend aantal gezinshouders behoort tot de middenklasse en kan tot op zekere hoogte kiezen waar te wonen. In dat keuzeprocess spelen ruimtelijke en sociale condities van gemeenten en regio's een belangrijke rol. Wat zijn de ruimtelijke en sociale condities die meer of minder ondersteunend zijn voor het dagelijks leven gezinnen?

De toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen voor de provincie Noord-Holland zijn beschreven in de in 2009 uitgebrachte Structuurvisie. Hierin wordt duidelijk gemaakt dat de provincie bestaat uit twee regio's met heel verschillende condities en ontwikkelingspotentieel: het noorden en het zuiden van Noord-Holland. Het noorden staat voor een plattelandsregio met enkele regionale stedelijke centra te midden van ruimte, rust en op termijn krimp. Het zuiden is een bijna aaneengesloten verstedelijkte regio waar bij met name de metro-poolregio Amsterdam zich kenmerkt door hoge dichtheid, sterke beweging en groei. Wat deze tegengestelde condities betekenen voor het dagelijks leven van bewoners in het algemeen en gezinnen en kinderen in het bijzonder is in de structuurvisie niet uitgewerkt.

Met deze notitie wil de provinciale afdeling Zorg en Welzijn een bijdrage leveren aan de sociale invulling van de ruimtelijke structuurvisie. Beide Noord-Hollandse regio's bieden kansen en mogelijkheden voor specifieke vormen van gezinsleven. Onderzoek leert ons dat gezinnen steeds meer differentiëren in hun voorkeuren voor woonmilieus (Karsten et al,

2006). Waar gezinnen in veel beleidsnota's nog gezien worden als de ultieme zoekers van rust en ruimte, blijkt in de praktijk dat ook veel gezinnen juist een stedelijke woonvoorkeur hebben. Het is zelfs zo dat de toekomstige groei van het aantal gezinnen in het drukke dichtbebouwde zuiden van de provincie groter is dan in de rustige noordelijke regio's. Zowel groei en verdichtingsgebieden als vergrijzende en krimpregio's staan voor de opdracht het dagelijks leven van gezinnen te accommoderen. De vraag die in deze notitie centraal staat, luidt dan ook:

Hoe ziet het dagelijks leven van gezinnen en kinderen in verstedelijkte- en plattelandsregio's eruit, welke trends en knelpunten zijn te verwachten en welke uitdagingen zijn er voor het beleid?

Op basis van de literatuur wordt in dit essay het dagelijks leven beschreven vanuit het perspectief van gezinnen en kinderen (0-12). De woonsituatie staat daarbij centraal. Dat betekent dat we ons concreet richten op de kwaliteit van het woningaanbod, de gebruiksmogelijkheden van de openbare ruimte en de toegankelijkheid van voorzieningen. We volgen hierbij de indeling van twee Noord-Hollandse regio's zoals in de Structuurvisie geschetst. Hierbij moet aangetekend worden dat beide regio's een grote mate van lokale verscheidenheid kennen. Het is dan ook alleen om analytische redenen dat in dit essay twee uitersten tegenover elkaar geplaatst worden: de grote stad versus het plattelandsdorp. Uiteindelijk kan de literatuurverkenning onder meer input opleveren voor de nog uit te werken regionale actieprogramma's wonen (RAP). Dit essay zal tevens leiden tot het aanwijzen van leemtes in onze kennis.

Gezinnen en kinderen in de grote stad

Omvangrijke suburbanisatieprocessen hebben er vanaf de jaren zestig toe geleid dat veel huishoudens met kinderen de stad hebben verlaten. Tegelijkertijd hebben zich echter ook weer veel nieuwe gezinnen in de stad gevestigd. Stadsgezinnen bestaan in de eerste plaats uit een grote groep van migranten. Daarnaast is er de veel kleinere groep van middenklasse gezinnen die zich niet langer voegt in een vertrek naar de suburb. Het gaat veelal om studenten die na hun afstuderen in de stad van hun studie zijn blijven wonen. Dat middenklasse gezinnen kiezen voor stedelijk wonen is een betrekkelijk nieuw verschijnsel. Was het vroeger zo dat gezinnen die het zich konden veroorloven de stad uittrokken, tegenwoordig is het eerder zo dat de beter bemiddelde gezinnen voor de stad kiezen. Voor wie een huis wil kopen – en dat zijn vooral gezinnen uit de middengroepen – is de stad in vergelijking met de regio veel duurder geworden.

Stedelijk georiënteerde gezinnen zijn dus onder te verdelen in migranten en middenklassers met een klein maar groeiend overlap tussen beide categorieën. Na een lange daling van het aantal kinderen in de stedelijke bevolking, is er vanaf midden jaren tachtig weer een stijging te constateren. Veel van de stadskinderen hebben ouders die van elders komen. Minder dan 40% van de jongste generatie heeft twee ouders die beide Nederlands zijn (O&S, Adam). Onder de migranten gezinnen zijn er relatief veel die in armoede leven (SCP, 2010). In alle vier de grote steden neemt het aandeel gezinnen in de bevolking, zij het licht, weer toe. Zij wonen vooral aan de randen van de stad, maar recentelijk is de sterkste groei van het aantal gezinnen juist vastgesteld binnen de ring, in de vooroorlogse wijken (Boterman et al, 2010). Voor de regio Noord-

Holland Zuid ziet de verwachte toename van het aantal stadsgezinnen er als volgt uit:

Afnemend gezinnen Noord-Holland Zuid

	Groei en daling aantal gezinnen
2010-2020	6.700
2020-2030	9.100
2030-2040	11.800

Bron: De staat van de jeugd

Het is nog steeds zo dat veel (bijna) gezinnen de stad verlaten. Zij zoeken de ruimte van de nieuwe suburbane wijken. De suburbanisatie is nog steeds gaande, maar er is wel een kentering te bespeuren. En de vele nieuwe wijken in Purmerend, Heerhugowaard en Hoofddorp worden tegenwoordig in toenemende mate bewoond door mensen uit de eigen stad/regio.

Wat is de woonmotivatie van gezinnen die besluiten om in de grote steden te blijven wonen?. Over migrantengezinnen is op dit punt niet zo heel veel bekend. Zij behoren voornamelijk tot de lagere sociale klassen en hebben niet zoveel te kiezen. Waarschijnlijk vormen de aanwezigheid van familie en een omvangrijke goedkope huursector in de grote steden belangrijke overwegingen. Ook de nabijheid van scholing en werk is voor deze groep belangrijk. Naar de motivatie van de stedelijke middenklasse gezinnen is wel onderzoek gedaan. Overigens zijn dit niet alleen autochtone Nederlanders, ook de groep van sociale stijgers onder de migrantenhuishoudens behoren langzamerhand tot de middenklasse van Nederland. De stedelijk georiënteerde middenklasse gezinnen noemen drie redenen om te blijven. De eerste is van

tijdruimtelijke aard. Nabijheid van voorzieningen en werk staat hoog op het wensenlijstje. Het gaat om gezinnen met twee werkende ouders en een bijbehorende grote tijdsdruk die niet veel reistijd willen verliezen. Een tweede reden ligt in het sociale netwerk. Men wil niet verhuizen omdat het sociale leven voor een belangrijk deel in de stad ligt. Dat zijn vaak andere huishoudens met kinderen in een vergelijkbare leeftijdscategorie met wie men allerlei hand- en spandiensten uitwisselt. Dat gaat over de kinderen (oppassen) maar ook over het werk (opdrachten). Zij zijn net zo stedelijk georiënteerd als de bekende yuppie, maar het zijn professionals die zorg en werk combineren. Daarom worden ze Yupps genoemd: young urban professional parents (Karsten, et al, 2006). Het zijn de bakfietsvaders en de carrièremoeders die net zo gemakkelijk netwerken op de rand van de zandbak als in de plaatselijke coffee company. Een derde reden is de identiteit als stedeling. De woonplek blijkt een belangrijk onderdeel van het verhaal wat deze gezinnen over zichzelf kwijt willen. Zij willen zich onderscheiden. Deze gezinnen hebben de smaak voor de stad te pakken en zij nemen afstand van het suburbane gezinsideaal.

De kwaliteit van het woningaanbod

Momenteel bestaat ongeveer een kwart van het aantal huishoudens in de grote

steden uit gezinnen. Hoe wonen al die gezinnen? Steden worden gekenmerkt door appartementen en vanouds een stevig aandeel sociale huurwoningen. Het aandeel kleine woningen is groot. Ongeveer tweederde van de woningen in een stad als Amsterdam bestaat uit 1,2 of 3 kamers. Dat betekent dat ze al snel te klein zijn voor een gezin met 2 kinderen. Het zijn dan ook vooral gezinnen met kinderen die in de stad te krap wonen: in de hoofdstad gaat het dan maar liefst om 68%. De laatste jaren zijn er wel meer grote woningen gebouwd en ook meer koopwoningen. Daarmee is een begin gemaakt met het vasthouden van gezinnen, maar het is bekend dat de vraag naar deze woningen veel groter is dan het aanbod. Bovendien zijn de nieuwe woningen niet voor alle gezinnen te betalen. Koopwoningen in de stad zijn duur, zeker als je ook nog wat vierkante meters wilt.

Nieuwe stedelijke woningbouwlocaties zullen zich steeds meer kenmerken door hoge dichtheden en gestapelde appartementen. De groeiende belangstelling voor stedelijk gezinswonen valt samen met een grotere druk op de stedelijke ruimte. In de Nota Ruimte 2040 wordt door het ministerie een toekomstbeeld geschetst van verdere verdichting binnen bestaand stedelijke gebied. Voor een stad als Amsterdam gaat het dan om zo'n 70.000 woningen erbij binnen de bestaande stadsgrenzen. Dat betekent bouwen in hoge dichtheden, zoals nu al zichtbaar is

in nieuwe woonlocaties als Westerdokseiland, de Andreas Driehoek en Overhoeks. De vraag is natuurlijk of gezinnen hiermee uit de voeten kunnen: is de woning groot genoeg als het tweede kind zich aanmeldt en kan de oudste buiten spelen zonder dat de burens gaan klagen? Onder welke condities kan verdichting en stedelijk gezinsleven goed samengaan?

Niet alle plattegronden zijn geschikt voor gezinswonen. Soms hebben grote appartementen maar twee kamers. Daar hebben gezinnen met kinderen niet veel aan. Naast de plattegrond (Heren5 architecten, 2010) gaat het ook om zaken als de ontsluiting van de woning naar de straat, buiten speelruimte en andere kindvoorzieningen. In Nederland is nog weinig ervaring met gezinnen in stedelijke appartementen en in hoogbouw. Hoe is dat voor kinderen? Daarover is nog weinig bekend. Wel wordt het voorzichtig duidelijk dat niet alle recent gerealiseerde woningcomplexen voldoen. Bouwwijzen rond gesloten courts – niet bedoeld maar wel gebruikt voor kinderspel – leveren vaak problemen op (geluidsoverlast).

De gebruikswaarde van de stedelijke openbare ruimte

Wonen doe je niet alleen in je eigen huis, maar ook in een blok, een straat, een buurt en een stad. En gezinnen en kinderen stellen hoge eisen aan ruimte buiten. Zij willen buiten kunnen spelen, anderen kunnen ontmoeten en kunnen recreëren in het groen. De trend van

hogere dichtheden heeft wat dit betreft twee kanten. Een hogere dichtheid leidt tot een grotere nabijheid van voorzieningen en mensen. En dat kan gunstig zijn voor gezinnen: dagelijkse voorzieningen om de hoek en kinderen hebben meer vriendjes op loopafstand. Maar er kan ook een negatief effect zijn: het verdwijnen van speelruimte, groen en andere verblijfsruimten. Menig stoep staat vol geparkeerd met fietsen. Straten krijgen steeds meer verkeer te verwerken. De vraag is of kinderen nog genoeg ruimte hebben om te spelen, of kinderen elkaar nog zelfstandig kunnen opzoeken en of gezinnen nog ergens in het groen kunnen recreëren.

Deze vraag is niet eenvoudig te beantwoorden. Er zijn duidelijk aanwijzingen dat de stedelijke openbare ruimte voller is geworden en minder toegankelijk voor kinderen. Onderzoek laat zien dat een veel gewaardeerde groene long als het Vondelpark langzamerhand zijn functie van groene speelruimte aan het verliezen is. Waar vroeger het Vondelpark door kinderen uit de omliggende buurten vrijelijk verkend werd, lopen kinderen vandaag de dag het risico van de sokken te worden gereden door al het rijdend materiaal van skeelers en fietsers die in hoog tempo het park doorkruisen (Bouw en Karsten, 2004). Het Vondelpark heeft zich steeds meer ontwikkeld tot 'adult space' (Valentine, 2004). Kinderen worden tot op steeds hogere leeftijd begeleid door het openbaar gebied; de zelfstandige

bewegingsvrijheid is in de loop der jaren enorm afgenomen. Dit heeft geleid tot een groei van het aantal binnenkinderen (vooral allochtone meisjes) en van de achterbankgeneratie (vooral de kinderen van de middenklasse gezinnen). Voor beide groepen geldt dat buitenspelen tot een randverschijnsel is geworden en de zelfstandige bewegingsvrijheid zeer beperkt is geworden (Karsten et al, 2001). Dat is jammer voor de kinderen die nog steeds in grote meerderheid aangeven buiten spelen leuker te vinden dan binnen spelen. En het is om sociale en gezondheidsredenen ook belangrijk dat ze dat blijven doen.

Tegenover een trend van volbouwen en verdichten staat ook een trend van opknappen, uitbreiden en kindvriendelijker maken van de (groene) openbare ruimte. In veel grote steden zijn groengebieden toegevoegd of beter toegankelijk gemaakt. Zo is het oppervlak van het Amsterdamse Westerpark verdubbeld en zijn op tal van plekken in de stad natuurspeeltuinen verrezen. Deze laatste ontwikkeling lijkt vooral gestimuleerd door de nieuwe middenklasse gezinnen die hun kinderen een stadse opvoeding willen geven maar ook contact met natuur. Diezelfde groep is ook verantwoordelijk voor een metamorfoses op lager schaalniveau: de (groene) revival van de stoep. De stoep functioneert weer zoals hij ooit bedoeld was: om 'kinderen op te nemen' om een praatje met de buren te maken en om op een bankje in de zon

te zitten (Jacobs, 1961). Het gaat hierbij om collectieve initiatieven die een hang naar nieuwe overzichtelijke gemeenschappen duidelijk maakt (Nio, 2003).

Beide ontwikkelingen werken op buurtniveau heel verschillend uit. Sommige stadsbuurten zijn alleen maar voller geworden, anderen laten nog of weer ruimte aan kinderen en beantwoorden meer aan het woonideaal van stadsgezinnen die stedelijkheid in de luwte zoeken (Karsten, 2007). Kinderen zelf nemen hun dagelijkse leefsituatie vaak als een gegeven. Ze weten niet beter en/of zijn solidair met hun ouders. Sommige kinderen in 'mindere' buurten zijn echter duidelijk ontevreden met de stedelijke beperkingen. In een kleinschalig onderzoekje onder kinderen die opgroeien in het centrum van Amsterdam blijken zij het vervelend te vinden dat zij geen speelplek dichtbij hebben en niet zelf over straat mogen van hun ouders. Deze kinderen spreken het liefst af met vriendjes die een grote tuin hebben of vlakbij een speelplein wonen (Koe, de D. et al, 2010).

Toegankelijkheid van voorzieningen

Gezinnen vragen om een woning, buitenruimte maar ook om een scala aan voorzieningen. Kinderen gaan naar de opvang, school, sport, bibliotheek en naar het kindermuseum. Het gaat soms om specifieke kindvoorzieningen, soms om voorzieningen die vooral (maar niet

uitsluitend) door kinderen worden gebruikt. Waar de openbare ruimte steeds minder kinderen toelaat, lijkt de stad soms wel een walhalla van kindvoorzieningen. Er is een verschuiving gaande van de vrij toegankelijke kindvriendelijke openbare ruimte naar een in tijd en ruimte afgebakende en als veilig beschouwde kindvoorziening (Karsten et al, 2001). Deze afbakening gaat gepaard met een proces van privatisering en entreekosten die op gespannen voet staan met integratie.

Opvangvoorzieningen hebben de laatste vijf jaar – onder invloed van de marktwerking – een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Hoewel er nog altijd lokale tekorten bestaan, is ook duidelijk dat het aanbod nog nooit zo groot geweest is. Dat heeft veel te maken met de hoge arbeidsmarktparticipatie van werkende moeders in de grote steden (De Meester, 2010). Waar iedereen (op den duur) wel een plaatsje voor haar/zijn kind kan vinden, zijn kwaliteitsverschillen enorm. Die betreffen naast allerlei pedagogische richtlijnen ook de buitenruimten (Karsten, 2009). Hier speelt het probleem van te krappe, onaantrekkelijke en snel overlast gevende buiten speelplaatsen. Begin 2009 kopte het Parool: “Crèche met eieren bekogeld” en dat was het begin van een reeks van artikelen waarin de overlastgevende crèche in een dichte stedelijke bekapping centraal stond. Veel maatschappelijke verontwaardiging, maar weinig concrete regelgeving over

buitenruimte bij kinderdagverblijven was het gevolg.

Ook voor scholen geldt dat hieraan geen gebrek is, maar dat er veel discussie is over de kwaliteit. Er is een ware veldslag gaande om kinderen op een ‘goede’ school te krijgen. Wat als ‘goed’ beschouwd wordt heeft niet alleen te maken met de hoogte van de cito-scores, maar ook en wellicht vooral met de samenstelling van de schoolpopulatie. Zitten er genoeg kinderen op met wie ik mijn eigen kind graag zie spelen? Zijn de ouders interessant? Schoolpleinen zijn netwerkplaatsen geworden van gelijkgestemde ouders. Daarbij zijn veel van de middenklasse ouders op zoek naar die ene leuke gemengde school in de eigen buurt en als dat niet kan, fietst men wel wat verder. Veel van de minder goed opgeleide allochtone ouders doen dit niet. Het gevolg is dat de onderwijssegregatie in de grote steden toeneemt.

Scholen zijn dus niet alleen plaatsen van kennisoverdracht maar ook knooppunten in het sociale netwerk. Dat betekent dat de schoolkeuze voorsorteert op de keuze van sportclub, muzieklus en tal van andere clubjes en activiteiten voor kinderen. Ouders volgen elkaar en kinderen volgen maar al te graag als duidelijk is dat hun vriendjes ‘ook gaan’. (Karsten, 2010). Dat is soms dringen geblazen. Het walhalla van stedelijke voorzieningen verhindert niet dat er wachtlijsten ontstaan. Opgroeien in de

stad lijkt meer en meer te betekenen dat van wachtlijst naar wachtlijst wordt gelaveerd (van de crèche naar de basisschool naar de zwembles en soms ook voor de tennisles of de voetbal).

Ook hier zien we dus segregatie optreden. Daarbij gaan klassenverschillen samen met etnische scheiding. Opgroeien in armoede is een hardnekkig grootstedelijk probleem dat vooral kinderen van allochtone huize treft (SCP, 2010). Om de dreigende tweedeling te ondervangen is er een heel arsenaal van activiteiten en voorzieningen ontstaan naast het ‘traditionele’ aanbod. Naast de crèche de voorschoolse opvang, naast de buitenschoolse opvang de brede school, naast de sportclub de buurtsportwerker. Allemaal goedbedoeld maar de segregatie lijkt er niet minder op geworden. In de wereld van de sport wordt er volop aan gewerkt om sportende kinderen van het plein naar de verenigingen te leiden (Felier, et al, 2007).

Twijfels

Uit het landelijk onderzoek blijkt dat gezinnen met kinderen in de grote steden ontevredener zijn dan elders (WoON, 2009). Sommige gezinnen hebben weinig keus, anderen wiken en wegen. Wat doe je daar nog? is een vraag die veel jonge middenklasse gezinnen regelmatig te horen krijgen van collega's en familie die al lang de stad verlaten hebben. Dat zet aan tot denken. Negatieve ervaringen van onveiligheid met bijvoorbeeld buiten

spelen kunnen de twijfels sterk doen toenemen. Het pedagogisch klimaat op straat en op school worden scherp in de gaten gehouden. Als er geen goede, bij voorkeur gemengde school voor de kinderen wordt gevonden, vertrekt men alsnog. Dat beeld wordt bevestigd in de demografische cijfers van de grote steden: de groep van 5-9 jaar is kleiner dan die van 0-4 jaar. Is een goede school gevonden, en daarmee ook een sociaal netwerk aangeboord of bevestigd, dan zetten veel van deze gezinnen in op blijven oftewel: *settled people don't move* (Fischer en Malmberg, 2001).

Uitdagingen voor beleid

De verwachting is dat het aantal gezinnen in de stad blijft groeien. Daar hoort een andere stedelijk *woningaanbod* bij. Steden die gezinnen willen behouden, moeten een aanbod ontwikkelen van grote woningen (vier en meer kamers) met een gemakkelijke ontsluiting naar enige vorm van buitenruimte. Die woningen moeten ook wat betreft de plattegrond voor gezinnen geschikt zijn (Heren 5 architecten, 2010). Gestapeld wonen is meestal niet het probleem, maar elk gezin wil minimaal een balkon of terras (Karsten, et al, 2006). In het licht van de voortgaande verdichting van steden is de vraag daarbij hoeveel dichtheid gezinnen met kinderen aan kunnen. Is hoogbouw ook acceptabel en hoe dan?

De kwaliteit van de *openbare ruimte* is voor gezinnen erg belangrijk. De huidige positieve ontwikkelingen dienen ondersteund te worden: uitbreiding van groen en natuurspeeltuinen. Op lager schaalniveau van straat en buurt is het concept stedelijkheid in de luwte een goede leidraad (Karsten, 2007). Dat creëert ruimte voor spel en ontmoeting in de vorm van brede stoepen of gemeenschappelijke binnenterreinen (Rohmer, 2008). Achter de drukke verkeersaders kan er ruimte gemaakt worden voor het rustige plein, het knusse hof of de verkeersarme straat. Daarnaast is veel aandacht nodig voor verkeersveiligheid zodat kinderen naar zelfstandigheid toe kunnen groeien.

Er zijn veel *voorzieningen* voor kinderen in de grote steden, maar de ruimtelijke inpassing laat soms te wensen over. Er is te weinig aandacht voor de buitenruimte bij kindvoorzieningen (Karsten, 2009) waardoor een gevaar ontstaat dat we kinderen 'ophokken'. Een ander aandachtspunt is de segregatie. Als we willen dat kinderen samen opgroeien, moeten we letten op de locatie van voorzieningen en geen aparte voorzieningen voor achterstandsgroepen creëren. Het kinderpierenbadje in het Amsterdamse Oosterpark is een voorbeeld van een goed gesitueerde voorziening: daar komen ouders en kinderen samen uit de betere en de mindere buurten van Oost. Recent onderzoek wijst uit dat de loyaliteit van de nieuwe middenklasse gezinnen groter is dan soms gedacht (Veldboer, 2010).

Gemengde voorzieningen worden door deze bewoners breed nagestreefd. Hoewel de praktijk vaak weerbarstig is, verdient dit streven meer beleidsmatige ondersteuning.

Gezinnen en kinderen op het platteland

In totaal beslaat het platteland een groter gebied dan alle steden bij elkaar opgeteld, maar er wonen in totaliteit minder mensen dan in de stad. De vergrijzing is sterker en het aandeel allochtonen kleiner. Wel wonen er landelijk gezien relatief meer gezinnen op het platteland dan in de stad, ook al neemt dit verschil – voornamelijk door de vergrijzing af (SCP, 2006: 38). De groei van het aantal gezinshuishoudens in Noord Holland Noord neemt ook af en slaat na 2030 om in een krimp:

Afnemend aantal gezinnen Noord-Holland Noord

	Groei en daling aantal gezinnen
2010-2020	1.900
2020-2030	1.500
2030-2040	-4.700

Bron: De staat van de jeugd

Wie zijn de gezinnen op het Nederlandse platteland? De grootste groep zijn de gezinnen die daar geworteld zijn (familie) en daarnaast is er een kleinere groep van nieuwe plattelanders die uit de stad vertrokken zijn. Deze laatste groep is al jaren min of meer constant (SCP, 2006: 33). Dat betekent dat de rurale idylle als woonideaal in Nederland waarschijnlijk niet heel groot is of in ieder geval niet tot massale verhuizingen leidt. Het percentage verhuiscandidate dat landelijk wil wonen, ligt in Nederland op 22%, van de mensen die in een grote stad woont zegt ongeveer 14% geïnteresseerd te zijn in landelijk wonen (Van Dam, 2003:25). De meeste stedelingen die naar het platteland willen verhuizen willen over een korte afstand verhuizen: landelijk in het groen maar toch dichtbij de stad. Vele plattelandsregio's kampen met het wegtrekken van jongeren, vooral diegenen die een hogere

opleiding hebben genoten. Voor deze groep geldt dat zij terugkeren als de streek voldoende hoogwaardige werkgelegenheid kent en als er een sterke identificatie is met de geboortestreek (Thissen et al, 2010). Het is onduidelijk hoe het landelijk wonen zich ontwikkelt. Van Dam (2003) verwacht een toename van de vraag naar landelijk wonen, zij het vooral in de nabijheid van de grote steden. Met de huidige economische crisis en de praktijk van werkend ouderschap is het echter de vraag of een trend naar landelijk wonen van gezinnen doorzet. Vooralsnog is er een afname van het aantal kinderen op het platteland.

Het platteland kent net als de stad vele gezichten. Sommige dorpen zijn sterk vergrijsd anderen trekken (weer) nieuwe bewoners aan. Thissen (2009) maakt onderscheid tussen zogenaamde autonome dorpen en woondorpen. Autonome dorpen hebben een redelijk aantal voorzieningen weten te handhaven. Woondorpen hebben doorgaans geen voorzieningen meer maar de bewoners gaan prat op het aangename woonklimaat. Dat blijkt 'buitenstaanders' aan te trekken, veelal senioren aan het eind van hun wooncarrière. In hoeverre gezinnen met jonge kinderen kiezen voor een woondorp dan wel autonoom dorp is niet bekend.

De kwaliteit van het woningaanbod

Woningen op het platteland zijn doorgaans groter, vaker eigendom, bijna nooit gestapeld en met een directe toegang tot een buitenruimte of tuin (SCP, 2006). Te krap wonen komt minder vaak voor en voor kinderen is er veel vaker een eigen kamer en een flinke tuin dan in de stad. Omdat de woningen groter zijn, zijn ze vaak ook duurder dan in de stad. Maar als gekeken wordt per vierkante meter geldt dat onderscheid niet meer.

De grotere woningen op het platteland bieden specifieke voordelen als het gaat om het werkend ouderschap. Werken en wonen, wordt al eeuwenlang gecombineerd op het boerenbedrijf. Daarnaast blijkt het platteland de thuishaven van 'op afstand werkende' ouders. Een deel van de creatieve bedrijvigheid die de moderne economie kenmerkt, blijkt heel goed uit de voeten te kunnen op het platteland. Ook ruimte extensieve bedrijven, al dan niet verbonden met agrarische productiewijzen, kunnen zich op het platteland veel beter ontplooiën dan in de stad. Dit biedt mogelijkheden voor tweeverdieners met kinderen waarbij een of beide partners aan huis werken en zo de combinatie van werk en zorg in de praktijk brengen.

Soms neemt dat ook collectieve vormen aan. In tal van Nederlandse gemeenten wordt geëxperimenteerd met particuliere bouwgroepen, vaak in dorpen nabij een grotere stad (www.cobouw.nl). Zij bestaan vaak uit startende gezinnen die zich organiseren rond thema's als duurzaamheid en in een zekere mate van gemeenschappelijkheid hun kinderen willen groot brengen (www.omslag.nl/wonen/ecodorpen). Gedeelde idealen leiden tot nieuwe initiatieven van ruimtegebruik, taakverdeling en kostenbesparing die door kleine gemeenten omarmd worden als middel tegen de vergrijzing. Woningen ombouwen tot meergeneratiewoningen hoort hier ook toe. Bij omgevingswijzigd beleid zal voor de regio Noord-

Holland Noord echter na 2030 een overschot aan woningen zijn. Vernieuwbouw zal dus eerder aan de orde zijn dan nieuwbouw.

De gebruikswaarde van de rurale buitenruimte

Als we het over opgroeien op het platteland hebben, hebben we het vaak over de rurale idylle. Het beeld is dat buiten wonen goed voor kinderen is. In ieder geval weten we dat kinderen die in kleinere gemeenten wonen vaker buiten spelen dan kinderen in de stad (Karsten et al, 2001). Toch is dit maar een deel van het verhaal. Een 'moderne' kindertijd staat ook op het platteland voor een hoge deelname aan allerlei clubjes van sport tot muziek. En dat kan - zo laat Zweeds onderzoek ons zien - gemakkelijk leiden tot juist een leven op de achterbank van de auto (Tillberg, 2002). Voor iets oudere kinderen, vanaf een jaar of 10, kan ook gaan gelden dat de eigen woonomgeving als saai wordt gezien (Matthews et al, 2000; Emmelkamp, 2004).

Ook op het platteland zijn zowel negatieve als positieve ontwikkelingen in de gebruikswaarde van de openbare ruimte te melden. Veel van de rurale buitenruimte is steeds minder beschikbaar voor kinderen. Grote boerenbedrijven dulden geen spelende kinderen op hun erven/landerijen. Drukke dorpswegen dringen kinderen terug op eigen terrein. Sommige kinderen zitten letterlijk opgesloten op een (boeren) erf, weliswaar vaak met een

rijk arsenaal aan eigen speelattributen, maar zonder andere kinderen om mee te spelen (Ward, 1988). Daarbij komt dat groen een tweezijdig beeld heeft. Groen wordt dan wel beschouwd als gezond voor kinderen, maar groengebieden worden ook als sociaal onveilig gezien: geen plaatsen waar je je kind alleen door heen laat fietsen, laat staan alleen laat spelen.

De positieve kant van het dorpse groen wordt door Jones (2000) getoond. Hij heeft het gebruik van de buitenruimte in woon-dorpen in Engeland onderzocht en komt tot de conclusies het juist de denkbeelden over de rurale idylle zijn die kinderen veel vrijheid geven. Kinderen struinen vrijelijk rond op plekken die niet voor hen bedoeld zijn: straten, erven en bedrijfsplekken (hooizolders). De vrijheid die ouders kinderen geven, heeft in dergelijke woondorpen waarschijnlijk ook iets te maken met de homogene samenstelling van de bevolking. Te Kloeze (1995) schetst een vergelijkbaar beeld van een Nederlands christelijk dorp. Ook hier is de homogeniteit groot, het aandeel specifieke kindvoorzieningen klein, maar de ontdekkingskracht van kinderen groot: de door kinderen gebouwde boomhut in de boomgaard van de buurman is er aan de orde van dag. Van der Hoeven (2010) schetst voor het dorp Maarn een iets genuanceerder beeld. Hoewel de bossen bijna tot in het dorpscentrum reiken, zijn ouders er scherp op hun kinderen uit het bos te houden. De dorpse samenleving staat voor veel buiten spelen, maar niet

veel buiten spelen in de natuur (bos). De oorzaak hiervan heeft veel te maken met de als sociaal onveilig beschouwde omgeving van het bos. De idylle kind en natuur wordt alleen in de weekenden in het gezelschap van de ouders geconsumeerd. Kortom de rurale idylle behoeft waarschijnlijk enige nuance. Nederlands onderzoek is op dit punt nauwelijks voorhanden.

Toegankelijkheid van voorzieningen

Bij de vraag waarom mensen landelijk willen wonen, speelt de aanwezigheid van voorzieningen een kleine rol (WoOn, 2009), maar voor huishoudens met kinderen blijkt de aanwezigheid van een basisschool wel belangrijk (Van Dam, 2003: 34-35). Ouders zijn zich waarschijnlijk bewust van het belang van de aanwezigheid van leeftijdsgenootjes dichtbij. Maar de kindertijd is ook op het platteland verstedelijkt in de zin dat kinderen veel meer voorzieningen gebruiken dan alleen de school.

Het platteland kampt in de breedte met een afbrokkelend voorzieningenniveau. Daar is één uitzondering op: het aantal kinderopvangvoorzieningen (formeel en informeel) is toegenomen. Dat komt waarschijnlijk omdat ook het aandeel werkende moeders op het platteland sterk is gestegen (SCP, 2006: 95), zij het minder snel dan in de stad (De Meester, 2010).

Als het gaat over krimp op het platteland is de dorpsschool zo ongeveer het centrale aandachtspunt (De Boer, 2009). Het sluiten van de dorpsschool is een pijnlijke kwestie voor alle dorpsbewoners die zo lang mogelijk wordt uitgesteld. In Nederland zijn we anders dan in Frankrijk en Duitsland niet gewend met schoolbusjes te werken. Het instellen van schoolbusjes is een aantasting van de rurale idylle. Maar het in stand houden van dorpsscholen blijkt ook vaak niet te werken: de kwaliteit is soms omstreden (de autochtone achterstandsleerling is nog maar recentelijk ontdekt) en ouders kiezen ook op het platteland niet altijd meer voor de dichtstbijzijnde school. Dit laatste geldt met name voor de gezinnen die vanuit de stad naar het platteland zijn verhuisd (Walker en Clark, 2010). Naast kwaliteit van het onderwijs zouden werklocatie, woonplaats van familie en aanwezigheid naschoolse opvang een rol spelen bij het kiezen van een andere dan de dorpsschool. Het leerlingenaantal in de regio Noord-Holland Noord daalt en de verwachting is dat sommige dorpsscholen hoe dan ook binnenkort de deuren zullen moeten sluiten.

Sport is op het platteland populairder dan in de stad en dan vooral teamsporten als voetbal en individuele sporten als schaatsen en turnen. Hoe de vergrijzing en ontgroening zich verhouden tot het populair zijn van teamsporten is onbekend. Voor een voetbalteam zijn elf mensen nodig en voor een pupillen elftalletje altijd nog

zo'n zeven. Het opheffen van met name voetbalvelden lijkt onontkoombaar (DHV, 2010).

Bibliotheken op het platteland hebben het moeilijk. Zij zijn in Nederland gratis te gebruiken voor kinderen onder de achttien, maar kampen al jaren met bezuinigingen. Oplossingen als de bibliotheekbus werden een aantal jaren geleden omhelst als goede oplossingen, maar blijken toch niet altijd de juiste remedie. Ook hier geldt weer dat de kwaliteit (aantallen en soorten boeken in een beperkte businhoud; korte en ongeschikte 'wacht-tijden') geen gelijke tred houdt met de vraag (Stichting openbare bibliotheken Noord west Fryslan, 2006).

Bij de instandhouding van kindvoorzieningen op het platteland zijn kwaliteit, bundeling, centralisatie/vervoersalternatieven en sociaal kapitaal van belang. Voor sommige voorzieningen geldt dat er een relatie is tussen de grootte en de kwaliteit (vooral scholen en bibliotheken). Waar voorzieningen te klein zijn, kan gezocht worden naar een verbeterde toegankelijkheid op een centrale (en dus verder weg) plek. Dat betekent wel dat bewoners er moeten kunnen komen. Wat betreft de mobiliteit op het platteland: die is in Nederland nog overwegend goed. Het autobezit is hoog, in veel gezinnen zijn tweede en soms zelfs derde auto's (SCP, 2006: 213). Er worden op het platteland meer kilometers gemaakt, maar bewoners zijn niet perse langer onderweg

dan stedelingen. Parkeerproblemen en files zijn op het platteland nu eenmaal beperkt. Dat betekent ook dat op het platteland zelfs voor heel korte ritjes de auto wordt gepakt. Er zijn twee mobiliteitsarme groepen: ouderen en tieners. De laatsten (en soms ook de eerst genoemden) drukken zwaar op de inspanningen van de ouders: de achterbankgeneratie van de dorpen zijn tieners! Waar in de steden de fiets voor 12-17 jarigen populairder is geworden, geldt een omgekeerde ontwikkeling op het platteland (SCP, 2006: 238).

Een alternatief voor centralisatie van voorzieningen in regionale centra is de bundeling van meerdere functies in één (nieuwe) voorziening: de brede school waar behalve onderwijs ook de gymnastiekclub traint, de naschoolse opvang is ondergebracht en de bibliotheek een plekje krijgt. De afgelopen jaren zijn veel van deze zogenaamde multifunctionele accommodaties (MFA) tot stand gebracht (Engberssen en Meesterberends, 2004). Soms lopen deze nieuwe 'hybride' voorzieningen goed, soms gaat het moeizaam. Veel hangt samen met het beheer en de vrijwillige inzet van bewoners. Over het algemeen blijkt die inzet op het platteland groot. Maar het sociale kapitaal dat nodig is voor de instandhouding van voorzieningen en activiteiten is ongelijk verdeeld binnen een regio. Niet elk dorp heeft de beschikking over evenveel sociale inzet en specifieke expertise die nodig zijn om activiteiten van de grond te tillen

en te continueren (Meer van der, et al, 2008).

De vraag is of er een ondergrens is van het aantal voorzieningen voor de leefbaarheid van dorpen. Daar is – gezien bovenstaande – geen eenduidig antwoord op. Velen vinden een dorpschool een absolute ondergrens. Maar anderen laten zien dat ook dorpen zonder scholen goed functioneren. Thissen (2010) acht alleen de aanwezigheid van één overdekte lokaliteit, een ruimte waar bewoners samen kunnen komen, noodzakelijk voor het sociale voortbestaan van dorpen. Opvallend is dat in de hele discussie kinderen zelf niet gehoord zijn. Wat betekent het om op te groeien in een dorp met weinig leeftijdgenootjes, zonder school of voetbalclub?

Twijfels

Over het algemeen is de leefsituatie op het platteland niet achteruitgegaan, integendeel. Het beeld over het platteland is positief zowel bij de plattelanders zelf als bij de stedelingen. De tevredenheid van bewoners op het platteland is zelfs groter dan in de stad (SCP, 2006: 341). Dat heeft vooral te maken met een grotere tevredenheid over de woning, een grotere sociale participatie en een hoger auto-bezit. Maar ook op het platteland is verborgen armoede en onderwijsachterstand en dan vooral onder autochtone gezinnen uit de lagere sociale klassen die in de huursector wonen. Het is niet bekend welke afwegingen

gezinnen maken als het voorzieningen-apparaat achteruit gaat. Gaan ze dan verhuizen naar een grotere plaats met meer voorzieningen? En vestigen gezinnen uit de stad zich alleen in dorpen met voldoende voorzieningen? En hoe tevreden zijn kinderen eigenlijk met hun leven op het platteland?

Uitdagingen voor het beleid

Het antwoord op al deze ontwikkelingen is niet gemakkelijk maar zal altijd in samenhang met de sociale context van het dorp genomen moeten worden. De sociale veerkracht van het platteland is haar rijkste resource. De vrijwillige inzet voor het dorp, verenigingen en mantelzorg is erg groot (SCP, 2006: 317).

Nieuwbouw van *woningen* zal op het platteland maar in zeer beperkte mate kunnen plaatsvinden. Er is wel ruimte voor vernieuwbouw van grote (boerderij) woningen tot meer collectieve woonvormen en andere kleinschalige initiatieven. Ontwikkelingen rondom collectief opdrachtgeverschap voor kleinschalige nieuwe settlements kunnen interessant zijn. Kinderen zijn er mee gebaat, omdat er dan weer genoeg buurkinderen zijn. Misschien is het minder erg om met de auto naar school gebracht te worden als je buurmeisjes ook bij jou in de auto zitten. Of misschien ga je dan wel gewoon samen op de fiets? In ieder geval is het leuker om na schooltijd in het groen rond te struinen als er ook andere kinderen zijn. En ook voor ouders kunnen collectieve

initiatieven interessant zijn die leiden tot nieuwe vormen van taakverdeling (met gelijkgestemden) andere intergenerationale zorgrelaties (met ouders) en/of ecologische verantwoorde woonprojecten (Jarvis, 2010).

Ecologie is ook een nuttige insteek voor het beter bruikbaar maken van de grote groene *openbare ruimte* voor plattelandskinderen. Struin natuur en groene speelterreinen passen goed in de ontwikkeling van een duurzaam platteland. Een ander punt van aandacht is de verkeersveiligheid. Het voortzetten van de aanleg van nieuwe fietspaden blijft noodzakelijk.

De afbrokkeling van het *voorzieningsniveau* en dus het verdwijnen van het autonome dorp is onafwendbaar. Het noodzakelijk draagvlak voor het in stand houden van voorzieningen komt op een steeds hoger niveau te liggen. De uitdaging ligt in de hoge organisatiegraad van het platteland. Vooral rond (jeugd)sport en school bestaat er al veel vrijwilligerswerk. Hier zit veel sociaal kapitaal, creativiteit en vitaliteit. In de traditionele dorpen is dit kapitaal nog vooral gericht op het in stand houden van; daar moet een draai gemaakt worden naar nieuwe initiatieven. Het zoeken is naar een soort van 'Landelijkheid in verbondenheid' om de sociale kracht en het zelforganiserend vermogen van het platteland te benutten. Het platteland kan een aantrekkelijke woonplek zijn voor gezinnen op zoek naar nieuwe vormen van gemeenschappelijk-

heid (Nio, 2003). Soms zullen dorpsvoorzieningen in de vorm van een MFA kunnen functioneren, soms is dat te hoog gegrepen.

Bij dit alles speelt ook de aansluiting van nieuw bij oud. Nieuwe communities kunnen gemakkelijk naast traditionele dorpen komen te staan en daarmee een scheidslijn creëren die niet gewenst is. Het gaat er juist om om in gemeenschappelijkheid een groter draagvlak te genereren.

Tot besluit: een wereld van verschil?

In dit essay zijn twee sociaal-ruimtelijke milieus tegenover elkaar gezet om zodoende tegengestelde ontwikkelingen in Noord-Holland scherp te kunnen analyseren. Dat heeft een enigszins schematisch beeld opgeleverd dat per definitie tekort doet aan bestaande lokale verscheidenheid. Toch is dit een nuttige exercitie, om verschillen en overeenkomsten tussen Noorden en Zuid scherp te krijgen. Waar in sommige dorpen in de noordelijke regio de basisscholen in de nabije toekomst moeten sluiten, blijkt in het verstedelijkte zuiden het aantal basisschool leerlingen toe te nemen. Waar in sommige stadswijken de wachtlijst voor sportclubs groeit, moeten in sommige plattelandskernen voetbalvelden sluiten omdat het aantal leden een ondergrens bereikt heeft.

Maar tussen beide regio's bestaan ook overeenkomsten in trends en knelpunten. We moeten constateren dat in beide milieus het ideaaltipe van een onbezorgde kindertijd onder druk staat, zij het op verschillende manieren. In het verstedelijkte zuiden zal de verdichting naast voordelen, ook veel complicaties opleveren voor gezinnen en kinderen. Hoe en wat precies weten we nog niet. In de dorpsamenleving speelt de problematiek van het geïsoleerde kind en een gebrek aan lokale voorzieningen. Maar ook hier geldt: kind en krimp is een onontgonnen onderzoeksterrein. We weten er maar weinig van.

Opvallend is verder dat mogelijke oplossingen van problemen onder meer liggen in nieuwe vormen van collectiviteit, nieuwe communities met een hoge mate van georganiseerde zelfredzaamheid. Het gaat hier om keuzes die de eigen individualiteit onderstrepen maar ook functioneel zijn (vriendjes en taakverdeling). Daarin is het zoeken naar

gelijkgestemden een belangrijke leidraad, zoals we al heel lang weten uit geografisch onderzoek (Gans, 1968). In de stad zal dat andere vormen aannemen dan op het platteland. Stedelijke ontwikkelingen van een gemeenschappelijke stoep en het gedeelde binnenterrein hebben betrekking op de openbare/collectieve ruimte. Gemeenschappelijke wooninitiatieven in dorpen hebben betrekking op privé/collectieve ruimte. Maar de overeenkomsten zijn ook duidelijk. Het gaat in alle gevallen om vormen van samen zorgen en wonen van kinderkuisoudens die een verlichting van het dagelijks leven opleveren (Jarvis, 2010).

Daarbij zien we in beide regio's het gevaar van segregatie en sociale uitsluiting optreden. In de stad heeft dat een kleurtje van etniciteit. In hoeverre leven Yuppies gescheiden van de migrantengezinnen? Om samenleven te bevorderen lijkt het erop dat gedeelde voorzieningen een realistischer uitgangspunt zijn dan gedeelde voordeuren. In de plattelandsregio's kunnen er tegenstellingen ontstaan tussen oude en nieuwe plattelanders en vooral tussen gezinnen met veel en weinig (sociaal en economisch) kapitaal. In hoeverre is het leven van (nieuwe) bemiddelde gezinnen gescheiden van het leven de traditionele dorpsbewoners?

Sociale duurzaamheid is belangrijk in stad en platteland. Dat gaat het beste als er maatwerk geleverd wordt en het aanbod de vraag volgt. Lokaal en regionaal onderzoek naar de 'echte' woonvraag is van belang (RPB, 2007; Cobouw, 2010). In het licht van de terugtrekkende overheid zal de taak van provincies er een worden van afwegen en accommoderen. Afwegen waar het de verdeling van de woningbouw en bijbehorende voorzieningen over de verschillende dorpen, steden en regio's betreft (zie

RAP's). Accommoderen van de vraag gaat over kwaliteit. Grootschalige nieuwe bouwprojecten zijn gezien de economische recessie voorlopig niet aan de orde. Er is dus tijd om na te denken over nieuwe en vernieuwde projecten die aansluiten bij het dagelijks leven van gezinnen en kinderen in stad en platteland. Die tijd kan ook benut worden om onderzoek te doen waarbij kinderen zelf ook een rol kunnen spelen. Hoeveel dichtheid kunnen kinderen verdragen? En wat betekent krimp voor kinderen die opgroeien op het platteland?

Literatuur:

- Boer, E. de (2009) Geen (echt) dorp zonder school? Paper gepresenteerd op Colloquium Vervoersplanologisch Speurwerk, Antwerpen.
- Boterman, W. en L. Karsten, S. Musterd (2010) Yuppies settling down? Patterns and processes of residential location of middle-class families in Amsterdam, *Housing Studies*, vol. 25, p. 693-714.
- Bouw, C. en Karsten, L. (2004) Stadskinderen. Verschillende generaties over de dagelijkse strijd om ruimte. Amsterdam: Aksant.
- Dam, F. van (2003) Landelijk wonen. Rotterdam: NAI.
- DHV (2010) De krimpbarometer. Amersfoort: DHV.
- Emmelkamp, R. (2004) Een veilig avontuur. Amsterdam: UvA (proefschrift).
- Engbersen, R. en D.Meesterberends (2004) Gezichten van multi-functionaliteit op het platteland. Utrecht: NIZW/LCO.
- Felner, M. et al (2007) Wat beweegt kinderen? Den Bosch: Mulier Instituut.
- Fischer, P. and G. Malmberg (2001) Settled people don't move: on life course and (im) mobility in Sweden. *International Journal of Population Geography*, 7, p. 357-371.
- Gans, H. (1968) *People and Plans*. New York: Basic Books.
- Heren5Architecten (2010) Het gezin in de stad. Een studie naar het ideale eengezinsappartement. Amsterdam: Heren5architecten.
- Hoeven, J. Van (2010) Natuur in het buitenspeelgedrag van kinderen. Amsterdam: UvA (scriptie).
- Jacobs, J. (1961) *The death and life of great American cities*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Jarvis, H. (2010) Saving space, sharing time: Integrated infrastructures of daily life in cohousing. *Environment and Planning A* (forthcoming).
- Jones, O. (2000) Melting geography: purity, disorder, childhood and space. In; Holloway, S. en G. Valentine (eds) *Children's Geographies*. London: Routledge.
- Karsten, L. and E. Kuiper, H. Reubsat (2001) Van de straat? De relatie jeugd en Openbare ruimte onderzocht. Assen: Van Gorcum.
- Karsten, L. and A. Reijndorp, J. van der Zwaard (2006) Smaak voor de stad. De stedelijke woonvoorkeur van gezinnen. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Karsten, L. (2007) Stedelijkheid in de luwte. *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening/SR&O*, vol. 88 (3), p.38-41.
- Karsten, L. (2009) Ruimte voor de jeugd. Een onderzoek naar de gemeentelijke beleidsinspanning op het terrein Jeugd en Ruimte in Noord-Holland. Haarlem : Provincie Noord-Holland.
- Karsten, L. (2010) Children's social capital in the segregated context of Amsterdam : an historical - geographical approach, *Urban Studies* (forthcoming).
- Kloeze, W. te (1995) Kinderen in het weekend. *Vrijetijd en Samenleving*, no. 3-4, p. 11-28.
- Koe, D. van et al (2010) Het tijdruimtelijk gedrag van stadskinderen. Paper in het kader van geografisch keuzevak Stad, tijd en ruimte, Amsterdam: UvA.

- Matthews, H. et al. (2000) Growing up in the countryside: children and the rural idyll. *Journal of Rural Studies*, vol. 16, p. 141-153.
- Mazanti, B. (2007) Choosing residence, community and neighbours. *Geografiska Annales*, 89 B (1), p. 53-68.
- Meer, M. van der et al. (2007) De sociale draagkracht van dorpen in Borsele. Amsterdam: AMIDSt.
- Meester, E. de (2010) A fine balance. The residential context and task division between partners. Amsterdam: UvA (proefschrift).
- Nio, I. (2003) Het verlangen naar collectiviteit. *S&RO*, no. 3.
- Rohmer, M. (2008) Bouwen voor de next generation. Rotterdam: NAI.
- Roolijn, Themanummer Krimp (2010), no. 7.
- RPB (2007) Ruimte in debat: Demografische krimp. Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.
- Stichting Openbare Bibliotheken Noordoost Fryslan (2006) Kleine kernenbeleid. Dokkum.
- SCP (2006) Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2010) Sociale uitsluiting bij kinderen. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Structuurvisie Noord-Holland 2040 (2009). Haarlem: Provincie Noord Holland.
- Structuurvisie Amsterdam(2010). Amsterdam: DRO.
- Thissen, F. et al (2010) Migration intentions of rural youth in the Westhoek, Flandres, Belgium and the Veenkolonien, The Netherlands. *Journal of Rural Studies*, vol. 26, p. 428-436.
- Thissen, F. (2009) Wat houdt een (krimpend) dorp leefbaar en vitaal? *Real Estate Magazine*, 71, p 23-26.
- Tillberg, (2002) Children's (in) dependent mobility and parents' chauffeuring in the town and the countryside. *TESG*, vol. 93, no. 4, p. 443-453.
- Valentine, G. (1997) A safe place to grow up? Parenting, perceptions of children's safety and the rural idyll. *Journal of Rural Studies*, Vol. 13, p. 137-148.
- Valentine, G. (2004) Public Space and the culture of childhood. Aldershot: Ashgate.
- Veldboer, L. (2010) Afstand en betrokkenheid in de gemengde wijk. Amsterdam: UvA (proefschrift).
- Ward, C. (1977) The child in the country. Suffolk: St Edmundsbury Press.
- Walker, M. en G. Clark (2010) Parental choice and the rural primary school: lifestyle, locality and loyalty. *Journal of Rural Studies*, vol. 26, p. 241-249.
- WoOn (2009). Het wonen overwogen. Den Haag: CBS.

www.os.amsterdam.nl
www.omslag.nl/wonen/ecodorpen
www.cobouw.nl/nieuws
www.cbs.nl
www.destaatvandejeugd.nl

Colofon

Uitgave

Provincie Noord-Holland
Postbus 123
2000 MD Haarlem
Tel.: 023 513 31 43
Fax: 023 514 31 43
Internetadres: www.noord-holland.nl
E-mailadres: info@noord-holland.nl

Eindredactie

Provincie Noord-Holland
Directie Beleid, Sector Jeugd, Zorg en Welzijn

Beeld

Wim Salis

Grafische verzorging

Provincie Noord-Holland, MediaProductie

Hoe kunt u ons vinden?

Bezoekadressen

Bestuur

Dreef 3, Haarlem

Ambtelijke organisatie

Ceylonpoort 5-25, Haarlem

Surinameweg 11, Haarlem

Postadres

Provincie Noord-Holland

Postbus 123

2000 MD Haarlem

Telefoon 023 514 31 43

Fax 023 514 31 43

Internet www.noord-holland.nl

E-mail post@noord-holland.nl

Essay in opdracht van de Provincie Noord-Holland

Dr. ir. Lia Karsten

Sociaal-Ruimtelijk Onderzoek en Advies